Редьярд Кіплінг
БАНКІВСЬКЕ ШАХРАЙСТВО
(оповідання)

Він пив міцне і мову мав брутальну,
Вбирався в борг, платити не спішив;
Коня підсунув юнці нелегально,
Й нечесно в перегонах переміг.
Та між пороком і безумством він затявся:
Творив добро і, щоб те приховати, — клявся.
(Офіцерське зібрання)

Якби Реджі Берк жив зараз в Індії, він би обурився, почувши цю історію; але оскільки він у Гонконзі й навряд чи її побачить, розповідати безпечно. Саме він прокрутив велике шахрайство з Банком Сінду та Сіалкоту. Він був управителем провінційного відділення, людиною надійною, практичною, з величезним досвідом роботи з тубільними позиками та страхуванням. Він умів поєднувати життєві легковажності зі справами, і притому досягати успіху. Реджі Берк їздив верхи на всьому, що дозволяло на себе сісти, танцював так само вправно, як і гарцював, і був бажаним гостем на будь-яких розвагах Станції.

Як він сам казав, і як багато хто дізнавався з чималим подивом, існувало два Берки, і обидва були до ваших послуг. «Реджі Берк» — з четвертої до десятої години, готовий до чого завгодно: від літніх спортивних змагань до пікніків верхи; і «містер Реджинальд Берк, управитель відділення Банку Сінду та Сіалкоту» — з десятої до четвертої. Ви могли грати з ним у поло по обіді й чути його міцні вислови, коли хтось перетинав йому шлях; а наступного ранку могли завітати до нього, щоб отримати позику у дві тисячі рупій під страховий поліс на п’ятсот фунтів з вісімдесятьма фунтами виплачених премій. Він би вас упізнав, але ви б заледве впізнали його.

Директори Банку — головна контора якого була в Калькутті, а слово генерального управителя мало вагу в Уряді — добре обирали людей. Вони випробували Реджі на досить серйозний розрив. Вони довіряли йому рівно настільки, наскільки Директори взагалі довіряють Управителям. Ви самі маєте розсудити, чи була їхня довіра марною.

Відділення Реджі знаходилося у великій Станції і працювало зі звичним штатом: один управитель, один бухгалтер (обидва англійці), касир та орда тубільних клерків; окрім нічного поліцейського патруля зовні. Основна частина роботи, оскільки округ був квітучим, полягала в обліку гунді[1] та наданні всіляких пільгових кредитів. Дурню в таких справах не втриматися; а розумник, який не спілкується зі своїми клієнтами особисто і не знає про їхні справи більше за необхідне, — гірший за дурня. Реджі мав моложавий вигляд, був гладенько виголений, з бісиками в очах і головою, на яку не міг справити жодного враження навіть галон артилерійської мадери.

Якось за великою вечерею він мимохідь оголосив, що Директори перекинули йому з Англії справжнє «Природне Диво» по бухгалтерській частині. І він мав рацію. Містер Сайлас Райлі, бухгалтер, був вельми дивною істотою — довгов’язий,

незграбний, кістлявий йоркширець, сповнений тієї дикої самовпевненості, що розквітає лише в найкращому графстві Англії. «Зарозумілість» була занадто м’яким словом для означення душевного стану містера С. Райлі. За сім років він дослужився до посади касира в банку Гаддерсфілда; і весь його досвід обмежувався фабриками Півночі. Можливо, йому було б краще десь у Бомбеї, де задовольняються піввідсотковим прибутком і гроші коштують дешево. Він був абсолютно марним для Верхньої Індії та пшеничної провінції, де людині потрібна світла голова і дещиця уяви, якщо вона хоче вивести задовільний баланс.

У справах він був напрочуд обмеженим і, будучи новачком у країні, не мав жодного уявлення, що індійська банківська справа докорінно відрізняється від роботи вдома. Як і більшість розумних людей, що всього досягли самі, він мав у натурі чимало простодушності; і якимось чином розтлумачив звичайні ввічливі звороти свого листа про призначення як переконання, що Директори обрали його за особливі й блискучі таланти, і що вони дуже ним дорожать. Це уявлення росло й міцніло, додаючись до його природної північної пихи. До того ж він був хворобливим, мав сухоти в грудях і кепський характер.

Ви визнаєте, що Реджі мав підстави називати свого нового бухгалтера Природним Дивом. Чоловіки зовсім не ладнали. Райлі вважав Реджі диким, легковажним ідіотом, схильним бозна-до яких розпутств у сумнівних місцях під назвою «офіцерські зібрання», і абсолютно непридатним до серйозного і поважного покликання банкіра. Він ніяк не міг змиритися з молодим виглядом Реджі та його манерою «хай йому грець»; і не міг збагнути друзів Реджі — підтягнутих, безтурботних військових, які приїжджали верхи на великі недільні сніданки до Банку і розповідали такі масні історії, що Райлі вставав і виходив із кімнати. Райлі постійно вчив Реджі, як слід вести справи, і Реджі не раз доводилося нагадувати йому, що обмежений семирічний досвід між Гаддерсфілдом і Беверлі не дає права керувати великим провінційним підприємством. Тоді Райлі дувся, величав себе стовпом Банку і улюбленим другом Директорів, а Реджі рвав на собі волосся. Якщо в Індії англійські підлеглі підводять людину, їй настають важкі часи, бо тубільна допомога має суворі межі. Взимку Райлі хворів тижнями через свої легені, і це навалювало більше роботи на Реджі. Але той віддавав перевагу праці, аніж вічному тертю, коли Райлі був здоровий.

Один із роз'їзних інспекторів Банку виявив ці простої і доповів Директорам. Насправді Райлі нав’язав Банку один член парламенту, якому була потрібна підтримка батька Райлі; а той, у свою чергу, жадав відправити сина в тепліший клімат через ті самі легені. Член парламенту мав частку в Банку; але один із Директорів хотів просунути власного протеже. Коли батько Райлі помер, цей Директор переконав решту правління, що бухгалтер, який хворіє пів року, має поступитися місцем здоровій людині. Якби Райлі знав справжню історію свого призначення, він, можливо, поводився б краще; але, не знаючи нічого, він чергував періоди недуги з неспокійним, настирливим, дратівливим втручанням у справи Реджі та всіма сотнями способів, якими може проявлятися пиха підлеглої людини. Реджі, щоб полегшити душу, поза очі називав його такими іменами, від яких волосся ставало дибки; але ніколи не сварив його в обличчя, бо казав: «Райлі така квола худобина, що половина його мерзенної самовпевненості походить від болю в грудях».

Наприкінці одного квітня Райлі зліг по-справжньому. Лікар вистукував його і вимацував, а потім сказав, що йому скоро полегшає. Тоді лікар підійшов до Реджі й спитав:

— Ви знаєте, наскільки хворий ваш бухгалтер?

— Ні! — відказав Реджі. — Що гірше, то краще, хай йому всяке! Він стає нестерпною занудою, коли здоровий. Я дозволю вам забрати банківський сейф, якщо ви зможете приспати його на весь час спеки.

Але лікар не засміявся.

— Чоловіче, я не жартую, — сказав він. — Даю йому ще три місяці в ліжку і десь тиждень, щоб померти. Присягаюся честю і репутацією — це весь термін, що йому лишився в цьому світі. Сухоти проїли його до кісток.

Обличчя Реджі миттєво змінилося на обличчя «містера Реджинальда Берка», і він запитав:

— Що я можу зробити?

— Нічого, — відповів лікар. — З практичної точки зору ця людина вже мертва. Забезпечте йому спокій і гарний настрій, і кажіть, що він одужує. Це все. Я доглядатиму його до кінця, звісно.

Лікар пішов, а Реджі сів розбирати вечірню пошту. Першим був лист від Директорів, де для його відома повідомлялося, що містер Райлі має піти у відставку згідно з умовами договору через місяць; також зазначалося, що лист самому Райлі буде надіслано згодом, і Реджі повідомляли про приїзд нового бухгалтера — людини, яку Реджі знав і поважав.

Реджі запалив черуту[2] і, перш ніж допалив її, накидав план шахрайства. Він сховав — поховав — лист Директорів і пішов поговорити з Райлі, який був по-звичному неввічливим і бідкався, як працюватиме Банк під час його хвороби. Він ніколи не думав про додаткову роботу на плечах Реджі, а лише про шкоду для власних перспектив просування. Тоді Реджі запевнив його, що все буде гаразд, і що він, Реджі, щодня радитиметься з Райлі щодо керування Банком. Райлі трохи заспокоївся, але недвозначно натякнув, що не дуже високої думки про ділові здібності Реджі. Реджі виявив покору. А в його столі лежали листи від Директорів, якими могли б пишатися Гілбарт чи Гарді[3]!

Минали дні у великому затіненому будинку; надійшов лист від Директорів про звільнення Райлі, і Реджі його сховав. Щовечора він приносив папери до кімнати Райлі й показував йому, як ідуть справи, а Райлі лише гарчав у відповідь. Реджі щосили намагався складати звіти так, щоб вони подобалися хворій людині, але бухгалтер був певен: без нього Банк котиться у прірву. У червні, коли нерухомість у ліжку почала гнітити його дух, він спитав, чи помітили Директори його відсутність. Реджі відповів, що вони пишуть надзвичайно співчутливі листи, сподіваючись, що він невдовзі повернеться до своїх цінних обов'язків. Він показував Райлі ці листи, а той зауважував, що Директори мали б писати йому особисто. Кілька днів по тому Реджі у сутінках кімнати розкрив пошту Райлі й подав йому аркуш — без конверта — з листом від Директорів. Райлі заявив, що просив би Реджі не втручатися у його приватне листування, особливо знаючи, що він занадто слабкий, аби самому відкривати листи. Реджі вибачився.

Потім настрій Райлі змінився, і він заповзявся повчати Реджі щодо його гріховного життя: коней та сумнівних друзів. «Звісно, містере Берк, поки я лежу тут

на спині, я не можу втримати вас на праведній дорозі; але коли я одужаю, сподіваюся, ви дослухаєтеся до моїх слів». Реджі, який покинув і поло, і обіди, і теніс, і все інше, аби доглядати Райлі, казав, що він кається, поправляв подушку під головою хворого і слухав його роздратований шепіт без жодного знаку нетерпіння. І це наприкінці важкого робочого дня в офісі, де він працював за двох у другій половині спекотного червня.

Коли прибув новий бухгалтер, Реджі пояснив йому суть справи, а Райлі оголосив, що в нього оселився гість. Райлі відповів, що Реджі міг би мати більше такту, ніж приймати своїх «підозрілих друзів» у такий час. Через це Реджі змусив Керрона, нового бухгалтера, оселитися у Клубі. Приїзд Керрона зняв частину навантаження з його плечей, тож у Реджі з'явилося більше часу на забаганки Райлі — пояснювати, заспокоювати, вигадувати та підробляти вдячні листи з Калькутти. Наприкінці першого місяця Райлі захотів відправити гроші матері. Реджі надіслав переказ. Наприкінці другого місяця платня Райлі надійшла, як і зазвичай. Реджі виплатив її з власної кишені й додав до неї прекрасного листа від імені Директорів.

Райлі був дуже хворий, але вогник його життя палав нерівно. Час від часу він ставав бадьорим, будував плани на майбутнє, збирався поїхати Додому й побачити матір. Після роботи Реджі терпляче слухав і підбадьорював його. Іншим разом Райлі наполягав, щоб Реджі читав йому Біблію та похмурі методистські трактати. З цих трактатів він вишукував повчання, спрямовані проти свого управителя. Проте він завжди знаходив час, аби виснажувати Реджі розмовами про роботу Банку, вказуючи на слабкі місця.

Таке життя в чотирьох стінах і постійна напруга неабияк виснажили Реджі; його нерви здали, і він став грати в більярд на сорок очок гірше. Але справи Банку та догляд за хворим мали тривати, хоча термометр показував 116 градусів за Фаренгейтом у затінку.

Наприкінці третього місяця сили швидко покидали Райлі, і він почав усвідомлювати, що дуже хворий. Але пиха, що змушувала його мучити Реджі, заважала йому повірити в найгірше. «Йому потрібен якийсь душевний стимул, щоб він тримався далі», — сказав лікар. — «Підтримуйте в ньому інтерес до життя, якщо хочете, щоб він жив». Тож Райлі, всупереч усім законам бізнесу та фінансів, отримав від Директорів 25-відсоткову надбавку до платні. «Душевний стимул» спрацював чудово. Райлі став щасливим і бадьорим; як це часто буває при сухотах, розум був найяснішим тоді, коли тіло було найслабшим. Він протримався ще цілий місяць, гарчачи про справи Банку, говорячи про майбутнє, слухаючи Біблію, читаючи Реджі лекції про гріх і роздумуючи, коли зможе вийти на вулицю.

Але наприкінці вересня, одного нестерпно спекотного вечора, він підвівся в ліжку, важко вдихнув і швидко сказав:

— Містере Берк, я помираю. Я відчуваю це. У моїх грудях порожнеча, нічим дихати. Наскільки мені відомо, я не вчинив нічого, — він повертався до говірки свого дитинства, — що лежало б важким тягарем на моїй совісті. Слава Богу, я був убережений від тяжких гріхів; і я раджу вам, містере Берк...

Тут його голос згас, і Реджі схилився над ним.

— Відправте мою вересневу зарплату матері... зробив би великі справи для Банку, якби залишився... помилкова політика... не моя вина...

Тоді він повернувся обличчям до стіни і помер. Реджі накрив Його обличчя простирадлом і вийшов на веранду; останній «душевний стимул» — лист зі співчуттям від Директорів — залишився невикористаним у його кишені. «Якби я прийшов лише на десять хвилин раніше, — подумав Реджі, — я міг би підбадьорити його, щоб він протримався ще бодай день».

1887 р.

***

Примітки:

[1] Гунді (hoondi) — індійський переказний вексель або кредитний інструмент.

[2] Черута (cheroot) — вид сигари з обрізаними обома кінцями, популярний в Індії.

[3] Гілбарт і Гарді — відомі на той час автори праць із теорії та практики банківської справи.

Це оповідання було вперше опубліковано в «Цивільній та військовій газеті» 14 квітня 1887 року, а також зібрано в першому виданні «Простих оповідань з пагорбів» у 1888 році та в наступних виданнях цієї збірки.

Переклад українською: А. Невідомий, 2026 р.